RESEARCH FOCUS
xalqaro ilmiy jurnali
hamkorligida

DOI
10.66073/ReFocus-Conf/0910224

QR-kod maqolaning DOI sahifasini ochadi

SAHIFALAR
1092–1096

TIL
O‘zbek

IQTIBOS UCHUN
Qaipnazarova Gulmira Baxitbay qizi. Kinoshunoslikning nazariy va amaliy asoslari: zamonaviy yondashuvlar va tendensiyalar // «O‘zbekiston olima ayollarining mamlakat taraqqiyotiga qo‘shayotgan hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). – Nukus, 2026. – B. 1092–1096. – DOI: https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910224

KINOSHUNOSLIKNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA TENDENSIYALAR

Qaipnazarova Gulmira Baxitbay qizi
O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti Nukus filiali San’at nazariyasi va tarixi: kinoshunoslik mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezis kinoshunoslikning nazariy va amaliy asoslarini zamonaviy yondashuvlar kontekstida tahlil qiladi. Tadqiqot maqsadi film matnini, ishlab chiqarish jarayonini va tomoshabin qabulini yagona tizim sifatida izohlashdir. Metodologiya sifatida formal-tahlil, semio-tahlil, sanoat tahlili va qabul nazariyasi uyg‘unlashtiriladi. Ilmiy yangilik filmni raqamli platformalar sharoitida ko‘pkanalli kommunikatsiya mahsuli sifatida modellashtirishda namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: kinoshunoslik; film tili; montaj; semioz; janr; raqamli platformalar; tomoshabin qabul nazariyasi

Kinoshunoslik nazariy va amaliy bilimlar kesishmasida shakllanadigan fan sohasi bo‘lib, uning obyekti filmni san’at asari, kommunikatsiya shakli va audiovizual sanoat mahsuli sifatida bir vaqtda o‘rganishdir. Nazariy jihatdan bu ta’rif film matnining ichki tuzilishi, obrazlar tizimi va ma’no hosil bo‘lish jarayonini qamrab oladi, amaliy jihatdan esa ishlab chiqarish, tarqatish va namoyish mexanizmlarini tahlil qilishni talab etadi. Mazkur mexanizm kino tilining asosiy unsurlari bo‘lgan kadr, mizanscena, yoritish, rang, tovush va montajning o‘zaro bog‘liqligida, shuningdek prodyuserlik rejalashtiruvi va platformaviy strategiyalar bilan uyg‘unlashuvida ko‘rinadi. Masalan, dramaturgik konfliktni faqat ssenariy darajasida emas, balki ritm va montaj tempining o‘zgarishi orqali kuchaytirish amaliyoti ko‘plab zamonaviy filmlarda uchraydi, bunda tomoshabin hissiy reaksiyasi audiovizual signallar yig‘indisi bilan boshqariladi. Statistik kontekst sifatida global bozor o‘zgarishlarini eslatish mumkin: so‘nggi yillarda raqamli tarqatish ulushi an’anaviy kinoteatr ko‘rsatkichlari bilan birga o‘sib, ayrim mintaqalarda umumiy daromadning sezilarli qismini platformalar shakllantirayotgani kuzatiladi, bu esa film tili va narrativ tuzilmalarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy izoh shundan iboratki, kinoshunoslik endilikda faqat estetik tahlil bilan cheklanmay, mediaekologiya va madaniy iqtisodiyot chorrahasida interdisiplinar metodlar orqali filmni “matn–sanoat–qabul” triadasida o‘rganishga intiladi [1; 2].

Film tilini nazariy asoslashda “kinematografik belgi” tushunchasi markaziy o‘rin tutadi, chunki u kadrning denotativ tasviri bilan birga konnotativ ma’nolarini ham tizimlashtiradi. Bu mexanizm semioz jarayonida, ya’ni vizual va audial signallar tomoshabin tajribasi, madaniy kodlar va janr kutilmalari bilan to‘qnashganda ma’no hosil bo‘lishida ishlaydi. Masalan, bir xil

kompozitsiyadagi yaqin plan turli kontekstda intimlikni ham, tahdidni ham anglatishi mumkin, buni yoritish kontrasti, musiqa minor-kaliti yoki pauza uzunligi belgilab beradi. Raqamlar bilan ifodalaganda, zamonaviy film tahlilida sahna uzunligi, kadrlar soni va o‘rtacha plan davomiyligi kabi ko‘rsatkichlar (ASL) ritmni modellashtirish uchun ishlatiladi va ayrim tadqiqotlarda bu ko‘rsatkichlar janr bo‘yicha sezilarli farq qilishi ko‘rsatiladi, masalan, aksiyon filmlarda kadr davomiyligi odatda qisqaroq bo‘lishi qayd etiladi. Ilmiy jihatdan bu yondashuv kino tili elementlarini “o‘lchanadigan estetik” sifatida ko‘rib, sifat tahlilini miqdoriy indikatorlar bilan boyitadi, natijada kinoshunoslikning dalillilik darajasi oshadi va qiyosiy tahlil uchun mustahkam asos yaratiladi [2; 3].

Montaj nazariyasi kinoshunoslikning tayanch yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u kadrlar ketma-ketligi orqali vaqt, makon va sabab-oqibat munosabatlarini qayta tashkil etish san’ati va texnologiyasini anglatadi. Mexanizm sifatida montaj bir tomondan idrok psixologiyasiga tayanib, tomoshabinning diqqatini boshqaradi, ikkinchi tomondan esa narrativ iqtisodiyotini ta’minlab, ortiqcha tasvirni qisqartiradi va ma’no zichligini oshiradi. Masalan, parallel montaj yordamida bir vaqtning o‘zida ikki makondagi harakatlarni ko‘rsatish orqali dramatik taranglik kuchaytiriladi, bunda ritm tezlashgani sayin xavf hissi ortadi va yakunda kulminatsiya hissiy maksimal nuqtaga chiqadi. Miqdoriy jihatdan montaj tempini sahna ichidagi kesishlar soni, audio-urinishlar (sound cues) va kadrlar almashinuvi chastotasi bilan tavsiflash mumkin, amaliy tahlillarda bu ko‘rsatkichlar tomoshabin e’tiborining ushlanishi bilan korrelyatsiyaga ega ekanligi qayd etiladi. Ilmiy izoh shundaki, montajni faqat “uslub” deb emas, balki kognitiv boshqaruv mexanizmi deb qarash film qabulini tushuntirishda samaraliroq bo‘lib, ayniqsa raqamli ekranlarda ko‘rish odatlari o‘zgargan sharoitda montajning rolini qayta talqin etishga imkon beradi [4].

Janr nazariyasi zamonaviy tendensiyalarni tushunishda zarur bo‘lib, janrni barqaror belgilar majmui va bozor-madaniy kelishuv sifatida izohlaydi. Mexanizm shundan iboratki, janr tomoshabinda oldindan kutilmalarni shakllantiradi, prodyuser uchun esa risklarni boshqarish, marketing xabarini aniq yo‘naltirish va auditoriyani segmentlash vositasiga aylanadi. Masalan, detektiv janrida axborotni dozali berish va “sirni ochish” modeli asosiy bo‘lsa, melodramada affektiv dinamika va munosabatlar evolyutsiyasi ustun bo‘ladi, biroq zamonaviy filmlar ko‘pincha gibrid janrlarga tayanib, bir necha modelni birlashtiradi. Statistik ma’noda platformalarda tavsiya tizimlari janr teglarini mayda kategoriyalarga ajratib, mikrojanrlar ko‘payishiga olib keladi, bu esa kontent ishlab chiqarishda “nish” auditoriyalar ulushining oshishini bildiradi. Ilmiy izoh shuki, janrlar evolyutsiyasi endilikda faqat estetik tarix bilan emas, balki algoritmik kuratsiya, metama’lumotlar va tomoshabin xulqi analitikasi bilan ham belgilanadi, natijada kinoshunoslik janrni “madaniy forma” bilan birga “ma’lumotlar tuzilmasi” sifatida ham tahlil qilishga majbur bo‘ladi [1; 5].

Raqamli texnologiyalar kinoshunoslikning amaliy asoslarini tubdan yangilab, ishlab chiqarishdan tortib postprodyuserlik va tarqatishgacha bo‘lgan zanjirni qayta formatladi. Mexanizm sifatida raqamli kamera, kompyuter grafika va rang korreksiyasi (color grading) film obrazini oldindan loyihalash va keyin qayta qurish

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910224

imkonini beradi, ya’ni tasvir endilikda faqat suratga olish paytida emas, postprodyuserlikda ham “yaratiladi”. Masalan, virtual ishlab chiqarish texnikalari va LED ekranli pavilyonlar yordamida fon muhitini real vaqt rejimida almashtirish orqali logistika xarajatlari kamayadi, shu bilan birga vizual stil nazorat qilinadi. Raqamlar bilan ifodalaganda, 4K va 8K formatlarining kengayishi, HDR standartlari va ko‘pkanalli tovush (masalan, 5.1 yoki Atmos formatlari) auditoriya kutgan texnik sifat mezonlarini oshirdi, bu esa kichik studiyalar uchun ham texnik kompetensiya talabini kuchaytirdi. Ilmiy izoh shundan iboratki, raqamli estetika “haqiqatga o‘xshashlik”ni yangi bosqichga olib chiqadi, biroq bu jarayon tasvirning indeksliligi haqidagi klassik bahslarni qayta ochib, kadrning “hujjatliligi” va “konstruktivligi” o‘rtasidagi chegaralarni muhokama markaziga qaytaradi [3; 6].

Tomoshabin qabul nazariyasi zamonaviy kinoshunoslikda markaziy bo‘lib, film ma’nosi faqat muallif niyati bilan emas, balki qabul jarayonida ham shakllanishini ta’kidlaydi. Mexanizm sifatida qabul ijtimoiy tajriba, til kompetensiyasi, madaniy xotira va media iste’mol odatlari bilan boshqariladi, shu sababli bir xil film turli auditoriyalarda turlicha talqin qilinadi. Masalan, tarixiy motivli sahnalar mahalliy kontekstda identifikatsiya va tanish kodlar orqali tezroq o‘qilsa, boshqa madaniy muhitda u ko‘proq ekzotik tasvir sifatida qabul qilinishi mumkin, bu esa tarjima, subtitr va dublyajning semantik rolini oshiradi. Statistik nuqtai nazardan, onlayn platformalarda ko‘rish davomiyligi, pauza qilish nuqtalari va qayta ko‘rish segmentlari kabi ko‘rsatkichlar auditoriya qiziqishini o‘lchashga xizmat qiladi, natijada ijodiy qarorlar ham ma’lumotlarga tayangan holda qayta ko‘rib chiqiladi. Ilmiy izoh shundan iboratki, qabul nazariyasining ma’lumotlar tahlili bilan qo‘shilishi kinoshunoslikda empirik burilishni kuchaytirib, “tomoshabin” tushunchasini abstrakt figuradan o‘lchanadigan ijtimoiy-amaliy subyektga aylantiradi [5; 6].

O‘zbekiston kinosi kontekstida nazariy-amaliy uyg‘unlik masalasi alohida dolzarb bo‘lib, milliy maktabning estetik an’analari va global platforma talablarini bir vaqtda hisobga olish zarurati bilan belgilanadi. Mexanizm shundan iboratki, mahalliy mavzular, til va madaniy kodlar ichki bozor uchun identitet resursi bo‘lsa, xalqaro tarqatishda ularni universal dramaturgiya va tushunarli vizual hikoya vositalari bilan muvozanatlash talab etiladi. Masalan, folklor motivlarini zamonaviy janr strukturasiga singdirish orqali bir tomondan milliy rang saqlanadi, ikkinchi tomondan esa global tomoshabin uchun tanish bo‘lgan konflikt modellari taqdim etiladi, bu amaliyot koproduksiya loyihalarida ham samarali bo‘lishi mumkin. Raqamli ko‘rsatkichlar sifatida kinoteatr va onlayn namoyishning parallel yurishi, reklama kampaniyalarida ijtimoiy tarmoqlar ulushining oshishi hamda auditoriya segmentatsiyasining chuqurlashuvi ishlab chiqaruvchilardan yangi kompetensiyalarni talab qiladi. Ilmiy izoh shuki, milliy kino rivoji uchun kinoshunoslik faqat tarixiy tavsif bermasdan, ishlab chiqarish modeli, kadrlar tayyorlash, festivallar ekotizimi va tarqatish infratuzilmasini kompleks tahlil qiluvchi amaliy tavsiyalar bazasini ham yaratishi lozim [1; 7].

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910224

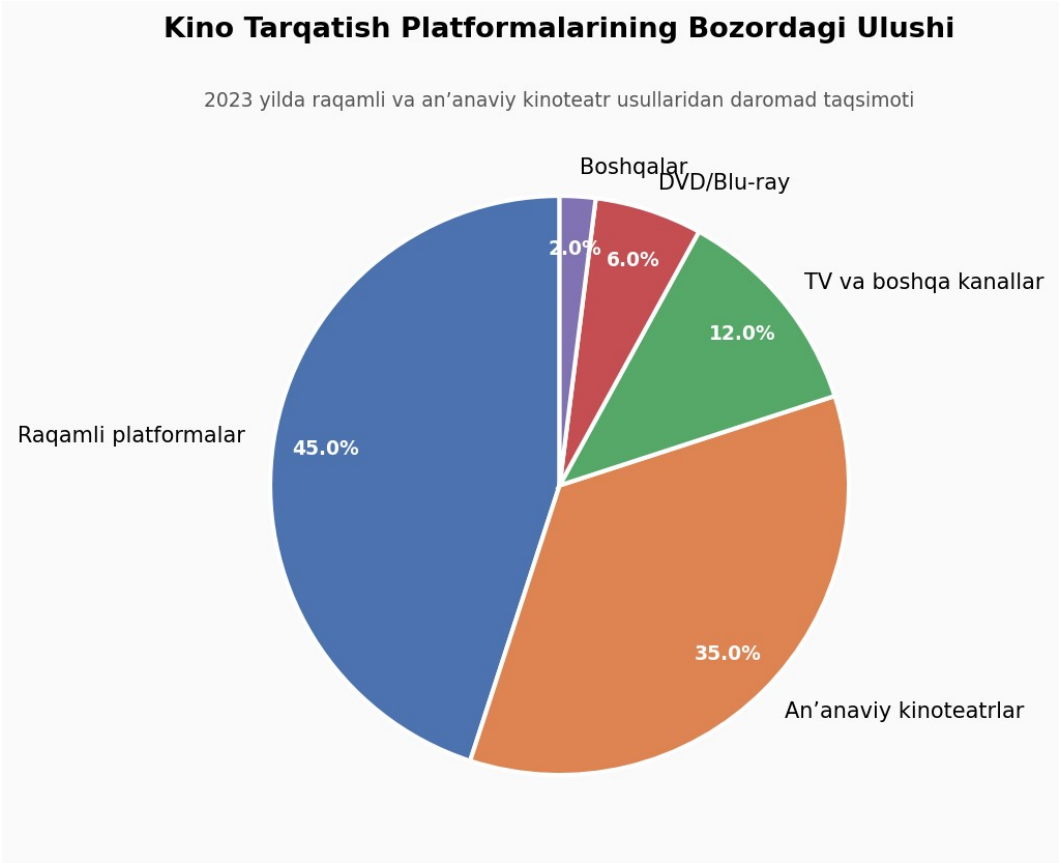

1-rasm. 2023 yilda kino tarqatish platformalarining bozordagi ulushi

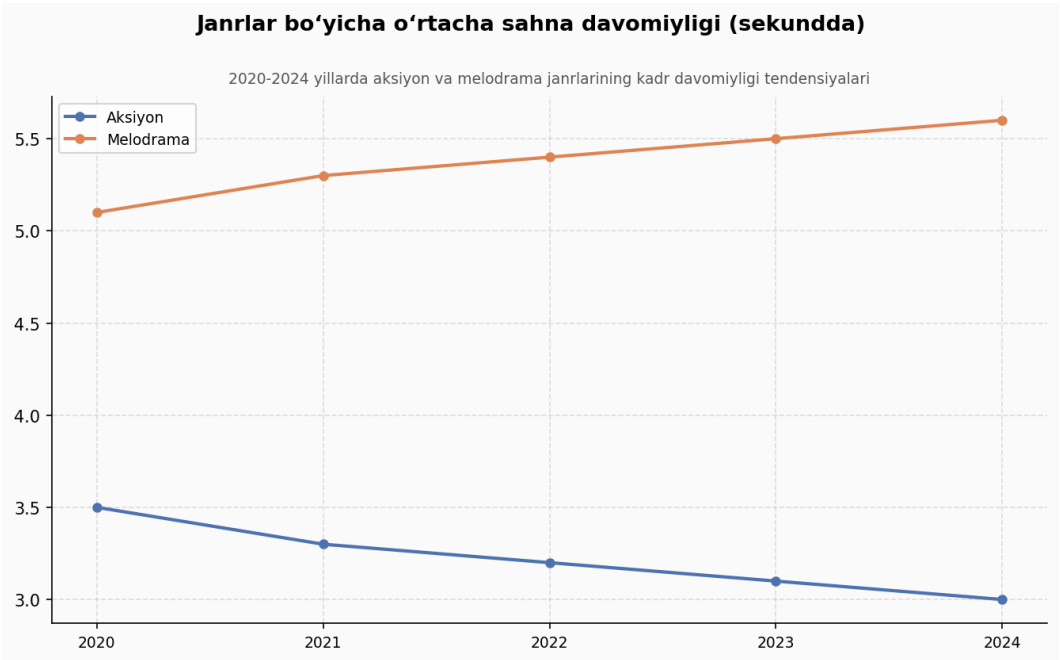

2-rasm. 2020–2024 yillarda aksiyon va melodrama janrlarida o‘rtacha sahna davomiyligi (sekundda)

1-jadval. Filmdagi montaj parametrlarining janrlar bo‘yicha taqsimoti

Janr	**O‘rtacha sahna davomiyligi (sek)**	**Kadrlar soni**	**Audio-urinishlar chastotasi (s/da)**	**Parallel montaj foizi (%)**
Aksiyon	3.0	1200	18	45

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910224

Janr	O‘rtacha sahna davomiyligi (sek)	Kadrlar soni	Audio-urinishlar chastotasi (s/da)	Parallel montaj foizi (%)
Detektiv	4.2	950	12	30
Melodrama	5.6	800	8	15
Komediya	4.8	850	10	20
Fantastika	3.8	1100	16	40

Xulosa sifatida kinoshunoslikning nazariy va amaliy asoslari zamonaviy sharoitda yagona tizimga yig‘ilib, filmni estetik matn, texnologik jarayon va ijtimoiy qabul hodisasi sifatida birgalikda tushuntirishni talab etadi. Tadqiqot yondashuvi sifatida formal, semio, sanoat va qabul tahlillarini integratsiya qilish film tilidagi belgi va montaj mexanizmlarini raqamli platformalar iqtisodiyoti bilan bog‘lashga imkon beradi. Zamonaviy tendensiyalar janrlarning gibridlashuvi, raqamli postprodyuserlikning estetik hukmronligi va auditoriya xulqini o‘lchash instrumentlarining kuchayishi orqali namoyon bo‘ladi. Shuningdek, milliy kino tajribasida mahalliy kodlarni universal hikoya vositalari bilan muvozanatlash hamda tarqatishning ko‘pkanalli modeliga moslashish muhim ilmiy-amaliy vazifa sifatida ajralib chiqadi. Natijada kinoshunoslikning istiqboli interdisiplinarlik, empirik dalillilik va estetik tahlilning texnologik hamda iqtisodiy kontekst bilan uzviy bog‘lanishida ko‘rinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Худайберганов А. Киносанъат назарияси ва таҳлил асослари. Тошкент: Фан, 2018. 256 б.

2. Bordwell D., Thompson K. Film Art: An Introduction. New York: McGraw-Hill Education, 2019. 512 p.

3. Manovich L. The Language of New Media. Cambridge: The MIT Press, 2001. 354 p.

4. Эйзенштейн С. М. Избранные произведения: В 6 т. Т. 2: Монтаж. Москва: Искусство, 1964. 520 с.

5. Stam R. Film Theory: An Introduction. Malden: Blackwell Publishing, 2000. 336 p.

6. Jenkins H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. New York: New York University Press, 2006. 336 p.

7. Юсупов Н. Ўзбекистон киноси: тараққиёт босқичлари ва ижодий тенденциялар. Тошкент: Ўзбекистон, 2016. 240 б.

DOI 10.66073/ReFocus-Conf/0910224